

Szini Gyula (visszaírás)

„Minden mese reflexiókat támaszt bennünk, és minél értékesebbek ezek a reflexiók, annál értékesebb a mese, mert magának a mesének nincs önálló értéke.”

Szini Gyula¹

A kilencvenes évek kutatásai olyan új értésmódok jegyében olvasták/alkották újra a század magyar irodalmának történetét, melyek elsődlegesen poétikai érdekeltséget érvényesítve főként az irodalmi folyamat posztmodern távlatú átrendezését, a korábban kijelölt korszakhatárok kimozdító elhelyezését tették lehetővé. Az új olvasásmódok és a hagyomány dialógusában az egyes életművek is új megvilágításba kerültek, az egyes szövegekhez rendelt jelentések átíródása azonban, úgy tűnik, nem járt együtt a kánon *szereplőinek névsorát* illetően is gyökeres átrendeződéssel. Ha elfogadjuk, hogy a kánon egyaránt tartalmazza a hiteles műveket és a hozzájuk rendelhető hiteles értelmezéseket, akkor elmondhatjuk, hogy a kilencvenes évek átrendező műveletei elsősorban az áthagyományozódott *értelmezések* megkérdőjelezésén és új értelmezések legitimálásán munkálkodtak. A kilencvenes évek kérdésirányai, miközben természetszerűleg előhívták a maguk sajátos értéksorrendjeit, nem a kanonizált nevek radikális lecseréléséhez vezettek, inkább az áthagyományozott kánnonon belüli fel-, illetve leértékeléseket szorgalmaztak. Az átrendeződés olyan irányban hatott, amelyben – az irodalomértés dialogikus szerkezetéből adódóan – bizonyos szerzők a megelőző értésmódokhoz képest kevésbé, míg mások inkább megszólaltathatóknak bizonyultak. S míg több példát találunk a kánon „élvonalából” történt kihullásra, addig kevesebb olyan értelmezői törekvést nevezhetnénk meg, amely mára jobbra elfelejtett korpuszokat kísérel meg diskurzusba vonni.² Noha a megújított kérdéshorizontok természetszerűleg egyfajta új termékenységbe hozták az átöröklött műcsoportokat, talán kevesebb törekvés irányult arra, hogy éppen a kilencvenes évek diszkurzív tapasztalatai nyomán jusson olyan belátásokhoz, amely a kánon pereméről is kiszorult, illetve kiszorulóban lévő szöveg-csoportok terepén indítaná újra az emlékezés folyamatait. Másrészt, a diskurzus hasonlóan termékeny kibővítését eredményezheti a megújított irodalomértés vizsgálódásainak kiterjesztése a hagyománytörténet korábbi időszakaira. A századvég-századforduló (kis)prózája ehhez szolgáltathat „anyagot”, s egyúttal a kánon névsorának „felfrissítéséhez” is hozzájárulhat. Hiszen a jelzett időszak „peremhelyzetéhez” elsődlegesen nemcsak poétikai, de intézményes hiányosságok is hozzájárultak.³ Dolgozatunkban amellet

igyekezzünk érvelni, hogy ha Szini Gyula teljes életműve nem elégítheti is ki az ezredvég poétikai elvárásait, egyes novellái néhány ponton markánsan megelőlegezik a magyar próza e századi alakulástörténetének későbbi fejleményeit. Éppen e későbbi fejlemények tapasztalata felől belátható prózapoétikai jegyek alapján Szininek helye lehet a magyar próza huszadik századi alakzatait reprezentáló szűkebb kánonban. Mivel a kánon trópusa mint a diszkurzusként felfogott irodalom önértelmező alakzata nem művek statikus, atemporális jegyzékét vagy ezek csoportját, sokaságát helyettesíti, hanem a hatástörténet meghatározta történetmondást jelöl, így a visszairás alakzata sem a szerzői név autoritásának visszanyeréseként léphet működésbe, hanem elsősorban mint egy történet el-, illetve újraindítása. A Szini-olvasás kérdései ugyanakkor sohasem voltak *kívül* a kánon mibenlétére vonatkozó kérdéseken. Nemcsak azt értjük ezen, hogy sohasem voltak függetlenek az emlékezés és felejtés összjátékaként leírható kanonizációs folyamaton, hiszen ez valószínűleg minden szövegre igaz. A Szini-olvasás történetének igazán sajátos jegye az, hogy e történetben mindig központinak bizonyult a kánon működésére vonatkozó reflexió. A Szini-életmű kánonban elfoglalt pozíciója visszatérő szempontja a művekhez fűzött értelmezéseknek. A recepció kérdései eredendően az értékelés dilemmáival kényszerültek számot vetni. S ha ezen értékelésbeli dilemmák nem explikáltak is feltétlenül kánonelméleti okfejtéseket, a Szini-olvasás története könnyen a kánoniség hazai felfogásának, illetve a század hazai kánonjainak történeteként ismerhet magára.

Már a recepció kérdésirányait (s így közvetve a lehetséges válaszok körét) alapvetően meghatározó két kortársi közelítés is egyrészt az intézményesült értékelést és a novellák „valós” esztétikai értékét szembeállítva ítélte alulértékeltnek Szinit.⁴ Ady és Kosztolányi Szinivel foglalkozó írásai emellett olyan jellemzését adták e novelláknak, amely megőrizte folytonosságát a Szini-értelmezések egyre lassuló, egyre szakadozottabb történetében: mindketten e próza lírai karakterét nyomatékosították. A líraiság alakzatainak (helyenként pusztán konstatáló s nem applikatív) felismerése a későbbiekben is jórészt egyöntetű: „elbeszélő lírikus”,⁵ „mindig erősen lírai”,⁶ „a lírai novella legegényibb változata”,⁷ „azon kísérletezik, hogy a próza költője legyen”, „költeményt akar prózában”,⁸ „valódi lírikus alkat”.⁹ E megállapítások általában együtt járnak a szerzői személyesség felismerésével, az alakképzés mechanizmusával: „öt magát is megismerhetem”, „nem áll hidegen művészete és érzése fölött, hanem maga is benne van egészen, és a novelláiban is lírát ír”,¹⁰ illetve „nem az önkifejezés szándéka vezeti, hanem a jelenségek lírai átélése”.¹¹ Az értékelés(történet) problematizálása és a lírai hangoltság felismerése ugyanakkor egymást értelmezik. E két szempont annak a távlati felmérésében fonódik össze, hogy a megalkotás módjának poétikai jelentősége hatástörténetileg nem érvényesült: „minden esélye megvolt ezzel az alakításmóddal [...] a modern magyar irodalom élére törni.”¹² Az idézett kijelentés

épp egy rendkívül pozitív értéktávlal lehetőségének felvillantásával nyomatékosítja a recepció alaptapasztalatát, a Szini-próza beteljesületlenségét. S valóban, a *Nyugat* indulásakor a széppróza közvetlen élvonalába számító¹³ Szini-próza a változó értésmódoknak már nem tudott releváns válaszokat nyújtani. A tízes–húszas évek horizontváltó tapasztalatait követően a Szini-életmű történetét a felejtés „műveletei” határozták meg. A húszas években Kosztolányinál már ennek a folyamatnak a tudomásulvétele intencionálja az értékelést.¹⁴ A későbbi értelmezők pedig már kizárólag elfelejtettségében pillanthatták meg a korpuszt: nem releváns létértelmező válaszok, illetve termékenyítő poétikai képletek felmutatása, hanem legfeljebb az életmű történeti szituálása vált érdekessé. „A kánon – vagyis az egy közösség által jelentősnek ítélt művek s az érvényesnek elfogadott értelmezések rendszere – mindig föltételezi a felejtést. Ami emlékezetes az egyik, pusztán történeti érdekűvé válhat egy másik közösség számára.”¹⁵

Szini, mondhatni, kiírta magát a kánonból. Ennek okait a kritika egyrészt gyengülő, egyenetlenedő írásművészete, másrészt azon hatástörténeti folyamat számlájára írta, amely során a századforduló szecessziós esztétizmusa kihátrált az irodalmi gondolkodás centrumából. Így születhettek olyan „beismerések” a hatvanas években, amelyek szerint „ma már elsősorban az irodalomtörténeti, művészettörténeti emléket becsüljük ezekben az írásokban; a magyar szecesszió érdekes, szép kivirágzását, de ez nem azt jelenti, mintha csupán kortörténeti vagy stílustörténeti érdekességeket látnánk Szini fiatalkori elbeszéléseiben”.¹⁶ Az idézett kritikusi megnyilatkozás érezhetően önellentmondó. Jelzi azt az értelmezői bizonytalanságot, amely a hagyomány valamely zárványszerű, halott, de valamilyen okból „rokonszenves”¹⁷ „emlékével” történő szembesüléskor lép fel. A történeti érdekűvé válást a hatvanas évek visszatekintése ugyanakkor nem prózatörténeti kontextusban, hanem érezhetően a századelő politikai-társadalmi változásaival magyarázza. Eszerint a szecessziós-esztétista szemléletmód kanonizáló-legitimáló horizontja a háború eseményeivel párhuzamosan, mintegy azok következményeként hullott ki e szövegek mögül: „Annak a kornak a szépségeszménye, amelyben Szini olyan erősen hitt, már meg is ingott [...], s még az ő életkorában szertefoszlott és emlékké vált. Esztétikai ideáljait a századforduló korának művészi irányai ihlették, de ezek az áramlatok már az első világháború idején végképp elvesztették vonzásukat és erejüket.”¹⁸

Az „irodalomtörténeti érdekűvé válás” hangoztatása nemcsak azt a meglátást jelöli, mely szerint a kérdéses szöveg(csoport), életmű az esztétikai tapasztalat számára termékenységét veszítette, s ilyen módon a maga esztétikai létmódjában hozzáférhetetlenné lett az időben rákövetkező értésmódok számára, hanem közvetve előhívja a hagyománytörténet statikusságának képzetét is. Az a feltételezés, amely szerint egy mű végérvényesen „beállhat” a hagyománytörténet egy adott jelentés- és értékpontjára, egyszersmind az

irodalomtörténet egyirányú, lineáris, önmagát lezáró-megmerevítő mozgásának feltételezésével is együtt jár. Emellett a „történelmi tényre merevedés” kitétel *pejoratív* használata felidézi a „történelem” fogalmának atemporális, jelen és múlt „téryszerű elválasztottságát” valló felfogását.¹⁹ A mű eseményjellegének, az értelmezések és a szövegek dialógusa időbeli meghatározottságának elvétele szükségképp nem lehet képes elvégezni az *aktualizálás* műveleteit a kánonból kiszorult, „irodalomtörténeti jelentőségűvé” lett szövegek esetében éppúgy, ahogy a kanonizált-klasszikus művek esetében sem, holott az irodalom (esztétikai befogadás és alkotási folyamat történeteként felfogott) története épp e műveletek révén konstituálódhat.²⁰ Az „irodalomtörténeti érdeklődő” minősítés ilyenformán eredendően problematikusnak minősül, függetlenül attól, hogy a hagyomány mely szegmensével (klasszikus vagy éppen kánonon kívüli) kapcsolatban alkalmazzák.

Mindazonáltal nem az ellen érvelünk, hogy a hagyománnyal való találkozásnak mint folyamatos megértésnek a hagyomány újrakontextualizálását és az elfelejtést is magában kell foglalnia. Hiszen a Szini-olvasás immár nem teheti meg, hogy ne számoljon e szövegcsoporthoz (relatív) elfelejtettségével. Az emlékezés újraindítása nem hidalhatja át a kánonbéli jelenlét megszaki-
tottságát. Az újszerű értelmezések újszerűsége nem kis mértékben éppen magában az elfelejtettségéből való kiemeléstől függően rejlik, vagyis nem a gesztus *révén* áll elő. Az értelmezői műveletek újszerűsége és az emlékezet újraindulása nem feltétlenül jár együtt. A kánon történetébe való visszaírás – mivel „az irodalmi hagyomány nem hagyományozhatja önmagát” – egyrészt valóban a befogadói aktivitás fokozását kívánja meg: „az irodalmi mű csak akkor térhet vissza, ha egy új befogadókészség visszahozza a jelenbe. Ez történhet úgy, hogy a megváltozott esztétikai magatartás szándékosan fordul a múlt felé, vagy pedig úgy, hogy az irodalmi evolúció egy új mozzanata elfelejtett művekre vet vértanulást fényt, s olyasmit is megláttat bennük, amit korábban nem is kerestek.”²¹ Jóllehet a Szini-szövegek *aktívra* tételéhez az értelmezésnek tehát egyfajta „textuális dinamikát” (Barthes) kell megvalósítania, nem szerencsés elfeledkezni arról, hogy a befogadás dialogikus jellegéből fakadóan az újraértés nem hajtható végre az értelmező magánbeszédésként. Az újraolvasás igyekezetének számot kell vetnie a szöveg ellenállásának közbejöttével. Z. Kovács Zoltán a Kemény Zsigmond-életmű bizonyos elemeinek elfelejtettségével kapcsolatban vázolja a „rég” irodalom újraérthetőségének sajátos diszkurzív szituáltságát. „Egy ilyen értelmezés nem a már meglévő jelentések eltörlését vagy átértelmezését jelenti, sokkal inkább olvasatok, szavak *szaporítását*, játékba/olvasásba hozását. Az interpretáció ekkor nem is egyes háttérbe szorított művek rehabilitációját szolgálja, sokkal inkább az olvasás öröme kerül előtérbe, mely az értelmezések sokaságán keresztül gyakorlatilag a végtelenbe tolja a kánon(ok) határait.”²² E passzus szerint, ha az újraolvasást mint a recepció folyamatában aktuali-

zált jelentéspotenciál kifejtését fogjuk fel, akkor nem arra van szükség, hogy törléssel alá vonjuk (befogadói kompetenciáink köréből kiiktassuk) az áthagyományozódott értelmezési stratégiák adta jelentéseket, hanem, hogy hozzáírjunk e hagyományhoz. Felmerül azonban a kérdés: vajon csakugyan a „végtelenbe tolhatók a kánon határai”? Kérdéses, elegendő-e pusztán hozzáírni a hagyományhoz, elegendő-e az „olvasás öröme” az „olvasatok olvasásba hozásához”. A „szavak, olvasatok szaporítása” nem jelent-e kevesebbet az olvasás újraindításánál? Az elfelejtett szövegek kérdező megszólításának sikeressége nem csupán a kérdező odaadásának, az értelmező vágyának, az emlékezés akarásának függvénye. A megszólított korpusz válaszkepesége minden bizonnyal feltételezi a válasz *történésé* alakítását. Az olvasat mint „örömszöveg” koncepciója eltekinteni látszik attól, hogy saját teljesítménye önmagában nem szavatolhatja a megújítani kívánt szöveg visszaterését a *történő* hagyományba.²³ Az olvasatok szaporításaként értett rekanonizáció bármennyire dinamizálni véli is, időbeliségétől eltekintve óhatatlanul egyfajta jegyzékként tekinti a kánont. Ha a kánon megújítását „határainak végtelenbe tolásával” azonosítanánk, akkor épp a kanonizáció történetét fednénk el. Továbbá távolról sem tűnik magától értetődőnek, hogy a kánon szükségképp *nyitott* alakzat. A kánoniség napjainkban sokat hangoztatott ironikus vagy pluralisztikus kezelése – ha lehetséges egyáltalán – nem annyira adottságként, mint inkább „munkálkodásként”, az értelmezői műveletek eseményeként állhat elő.²⁴ A kánon, megújulásakor, sokszor inkább lebontja, lecsereéli, mintsem megsokszorozza magát. Megújítása nem a történet továbbmondása, túl- vagy szétbeszélése, hanem újramondása.

Szini Gyula egyik legutóbbi emlegetett írásának – a *Nyugat* első számában megjelent *A mese „alkonyá”*-nak a megállapításait szokás a századforduló prózapoétikai váltásaira történet reflexióként, azok tudatosításaként értelmezni.²⁵ Szini a „mese” és a „stílus”, az „amit” és a „hogyan” fogalmi párból a „hogyan”-t kiemelve a megformálás mikéntjét hangsúlyozza: „Az elbeszélő művészet valódi súlya tehát nem azon van, amit mondunk és ami általában véve igen véges, hanem azon, hogy hogyan mondjuk, ami viszont végtelen.”²⁶ Érvelésében ugyanakkor nem a két fogalom hierarchiába rendezését érvényesíti, a megkülönböztetés nem szükségképpen értékjellegű különbségtétel. A kimondás „hogyan”-jának nyitott távlatba helyezése (vagyis az írás lezárhatatlanságának, a folyamatos szupplementációnak a tudomásulvétele) mellett ugyanis Szini hangsúlyozza a két fogalom el nem különíthetőségét. Ilyenformán nem a „mese”-ként emlegetett történetyszerűség elhárítása, hanem inkább az a meggyőződés olvasható ki e megállapításokból, amely szerint nem a téma hordozza, hanem a *megformáltság mikéntje* hozza létre az „amit”-ként felfogott jelentéseket. Vagyis a „mondottság hogyanja” (az elbeszélésmód, a szövegalakítás, a hangoltság) „poétikailag értelmezi a közlés tárgyát”.²⁷ Szini e szövegének polemizáló modalitása olyan szöveget

képez meg önmaga ellenében, amelynek azt rója fel, hogy „ők a mese alatt azt értik, [...] azokat a [...] mesealkotó elemeket, amelyek némely türelemjáték köveire emlékeztetnek, hogy bizonyos »fejtöréssel« és ügyességgel mindig valami *előre megállapított* formává, »mintává« rakhatók össze”.²⁸ Szini itt azon felfogás ellen érvel, amely szerint bármely szöveg *előzetes* forma-intenciók betöltését hajtáná végre, s rendeltetése egy szöveg *előtti* jelentésmintázatnak való megfelelés lenne. Vagyis Szini írásában kifejtetlenül bennefoglalt az az ellentétes elgondolás, mely szerint „a mondottság hogyanjának” kimeríthetetlenlensége együtt jár azzal, hogy bármely narratíva létesülése közegében képzi meg jelentéseit.²⁹

Az, hogy Szini neve valamelyest túlélte³⁰ a recepciótörténet felejtő műveleteit, ezen elméleti megfontolásokat is tematizáló írása mellett jórészt egyetlen novellának tudható be. A recepció elsődlegesen *A sárga batár* című elbeszélést³¹ rendeli a neve mellé, s az értelmezések jó része e novella jelentőségében ragadja meg az életművet. Értelmezéseinek története e novellát egyrészt a lírai hangoltság olyan példajaként szerepelteti, amelynek jelhasználatá Ady szimbolizmusával rokonítható. E viszonyítási ponthoz képest helyezi – a társadalmi küldetés fel nem vállalását, illetve a közösségi érvényű megszólalás hiányát felróva – alacsonyabb értékhelyre.³² Más (inkább poétikai) érdekességeket érvényesít, de szintén értékelésbeli kérdések mentén érvel azon értelmezés, amely a képi láttatás szimbolikus-impresszionisztikus hatásformáit veszi számba.³³ Dobos István, aki a korszak kisprózáját tárgyaló könyvében többek között a prózabeli líraiság századfordulós alakzatainak számbavételét is elvégezte, Szini szövegeit szintén a szimbolista próza körébe helyezi.³⁴ *A sárga batár* kapcsán (részben támaszkodva Mándi Ildikónak e novella hatásformáit, a képi láttatás tipológiáját vázoló megállapításaira) bizonyos mértékig kimozdítja az értelmezést a hagyománytörténet rögzítette „lirizáló novella” sémából, és „reflexiók novellaként” közelíti a szöveget. A szöveg-szinten érvényesülő figurativitást a „megmagyarázott allegória” körébe utalja.³⁵ Dobos olvasata szerint *A sárga batár* „konvencionális szimbólumot, sőt inkább állandósult jelentésű, megmagyarázott allegóriát használ, tehát a szimbólum – egy lehetséges felfogás szerinti – négy tényezője (a jelképet használó alany, a jelkép, a fogalom/eszme, a tárgy) közül nála csak három vesz részt a jelentésalkotásban, s ily módon jelentéstani feszültség sem jön létre.”³⁶ Argumentációját arra a meglátásra alapozza, hogy a novella reflexív közlései telítik a jelentéstartományokat, elhárítva a szöveggel való olvasói dialógus jelentésadó műveleteit: „Szini elbeszélése nem teremt öntörvényű szimbólumot, mert megnevezi, *hiánytalanul értelmezi* és nem sugalmazza a jelkép tartalmát. Ezáltal az ikonikus réteg képzetfelidéző erejét is gyengíti.”³⁷

Úgy tűnik, a Szini-értelmezések története leírható szimbólum és allegória dominanciájának vitájaként is. Ebben a recepciót átszövő vitában voltaképp minden értelmező fölébe helyezi a szimbólumot – az önmagát mint kimerít-

hetetlen totalitást megmutató alakzatot – a megfejtettségével kimerülő allegóriának. Az eltérések pusztán abban állnak, hogy egyes értelmezők felismerni vélik Szini szövegeiben ezt a szimbolikus létértelmező potenciált, míg mások a szimbólumalkotás lehetőségének elszalasztását róják fel neki.³⁸ A Szini-novellák líraiságának tételezése szintén magyarázható e költészet-történeti előfeltevessel. A „lírai próza” alakzata ugyanis leginkább azon olvasási stratégiák számára tűnhet megpillanthatónak, amelyek jól illeszkednek abba a romantikusnak ítélt hagyományba, mely szerint a költőiséget a nyelv szimbolizáló ereje létesíti. E felfogás a szimbólum (allegóriával szembeni) fölérendeltségét a líraisággal azonosítva olvassa „lírai prózaként” a Szini-féle szövegezőmódot. Az értékszempont ekkor a szimbólum létesülésének, jelenlétének „mértéke” lesz. E mérték dönt annak megítélése felől, mi számít az életmű sikerültebb, illetve kevésbé sikerült (ha a szimbólum allegóriává „silányul”) darabjának. Ha a szimbólum–allegória vitában eltekintünk a szimbólum dominánssá tételétől, úgy a „lírai próza” terminusának is kevésbé vehetjük hasznát. Ha azonban a novella jelentéskiüresítő tendenciáit vesszük észre, akkor az elbeszélés épp a szimbólumot preferáló poétika megkérdőjelezéseként olvasható. A novellának a „mondottság hogyanját” illető eljárásai ugyanis nem annyira – nyitottságát redukálva – telítik, „hiánytalanul értelmezik” a szimbolikus mezőt, hanem inkább retorikailag kiüresítik a novella szemantikai horizontját. Olyan jelentéstani kimeríthetlenségről lehet inkább szó, amely nem „egy lényeg gazdagságának, mélységének, összetettségének kimeríthetlensége, hanem egy bizonyos szegénység”, amelyet (ellentétben az allegorikus megfejtettség recepcióban felrött „szegénységével”) „anaszemiának”, a „jelentésképződés kiüresedésének” (designification) nevezhetnénk.³⁹ A szöveg halasztódó, szétbomló játérendje akkor körvonalazódik, ha fokozottan hagyatkozunk az elbeszélésnek a beszédhelyzet váltogatásából kiolvasható instrukcióira, és azokat visszaírjuk a szöveg olvasói szerepkínálatába.

A szöveg újraközéltételekor a cím szintagmája (*sárga batár*) (mivel krúdys allúziói és a hagyományozott jelentésintenciók révén leginkább ez a szegmens terhelt a szimbolizáció kényszerével) olyan olvasásmód felé orientál, amely a jelölt, az enigmatikus jelentés felfejtésére irányul. Előrevetíti azt a lehetőséget, hogy a befogadói feladat elsődlegesen ennek a metaforikának a referencializálása lehet. Ez a lehetőség ugyanakkor jórészt a korábbi értelmezéseknek a címbe írt jelentéseiből adódik. Az első mondat („Éjfél már rég elmúlt.”) (51.) az elbeszélés idejét kijelölő közlés, a metonimikus történetmondás időkezelését előlegezi. Az olvasás idejében azonban időlegesen (a kezdő mondat tartamára) tartható fenn ez az elvárás, hiszen a bekezdés folytatása metaforikussá és esetlegessé teszi ezt a fajta időkezelést: „Valamelyik toronyóra vörös, kivilágított számlapja úgy vigyorgott rám a magas ködből, mint egy részeg cimbora rezes képe.” (51.) Az elbeszélés időiségének ez

a metaforikussá tétele átfordítja az olvasás figyelmét egyfajta nem időbeli-térbeli, illetve nem kauzális érintkezés szerint szerveződő elbeszélészerkezetre apelláló horizontba. A megszólalás közvetett szituálásának retorikai eszközével ugyanakkor ez a szövegmozzanat egyszersmind ki is jelöli a beszélő pozícióját. Hiszen az idő „részegsége”, linearitásának felbomlása teszi jelzetté a szintén „részeg” („cimbora”) elbeszélő elfoglalta beszédhelyzet sajátyszerűségét.

A befogadás előzetes irányainak az elbeszélés idejének metaforizálódásából adódó kizökkenését tovább nyomatékosítja az elbeszélés nyelvének fel szabadítása, átfordítása „egy bábeli zűrzavarba”, egy többnyelvű inkoherens közléssorba: „Az a két szigorú vonás a homlokodon, amely kettőt mutat, nekem smafu, je m' en fous, Madame la Lune Rousse! Sprechen Sie vielleicht deutsch, Sie ganz gemeiner Haderlump? Gehört sich's so spat noch auf zu bleiben? That one may smile, and smile and be a villain!” (51.) A szöveg megnyilatkozásai itt olyannyira eloldódnak az elbeszélői kompetenciáktól, hogy az elbeszélés nyelve az uralhatatlanság peremére kerül. Az elbeszélő felméri az ezzel járó diszkurzív veszélyt, azt a lehetőséget, hogy saját történetével sem lesz képes megértetnie magát: „Magam is elcsodálkoztam ezen a soknyelvű bőbeszédűségemen, és kissé megijedtem, ..., hogy a legközelebbi pálinkamérésben, ahová éppen szándékoztam, nem fognak megérteni.” (51.) Közvetve megképződik egy olyan távol levő értésmód, amelyet a beszélő „normálisként” felidézhet. Egy stabil, uralt nyelv, amelyből az „alkohol”-metafora⁴⁰ el-helyezte: „És mennél több nyelv jutott éjszaka eszembe, annál jobban megijedtem, mert ez a legbiztosabb mértéke volt annak, hogy mennyi italt szörpöltem le.” (52.) Lezárulóban vannak az artikulált hangnak a megszólalási lehetőségei, a szereplői szólam nem-nyelvi jelhasználatokban jut megszólaláshoz: „tőlem telhetőleg ordítóztam, fűtültem, sőt a kocsisok titkos jelfűttyét is megadtam.” (52.) Az időbe helyezettségnak az időérzékelés metaforizálódásával történő viszonylagosítása (amely egyaránt érvényesül a narrátori-szereplői szólam és az elbeszéltség szintjén), valamint a nyelvi játék elszabadulása révén mind a narrátori beszédhelyzet, mind az olvasói értésmód elmozdul. Olyan labilis, állandó felbomlással fenyegető dialógus létesül a befogadás e két interakcióban álló szintje között, amelynek terében a szöveg nem képes elhelyezni magát: „Isten tudja, hol lehettem” (52.). A beszélő pozíciójának kiüresítése nyelvileg megy végbe, mivel a beszélő olyan beszédhelyzetbe kerül, ahol maga a nyelv (felfüggesztve eszközjellegű használatát) áramolhat szabadon a szubjektumon keresztül: „A bor szinte felmosta az emlékezőtehetségem kockáiról az odaragadt nyelvemlékeket, és néha még hosszú szanszkrit sorok is eszembe jutottak.” (52.) A nyelv nyomszerűségének felismerése együtt jár a nem-tudatos felszabadításával. A nyomként és intertextusként, vagyis a nyelv eseteként megragadott szubjektum előállása az elbeszélői én megalkothatóságának a szövegben később kibontakozó reto-

rikai nehézségeit előlegezi meg. A batár megjelenésével a narrátori pozíciónak egy jelzetten idegenszerű jelműködés terébe való áthelyeződése és egy idegen jelnek („más világhoz tartoztak, mint mi”) (53.) ebbe a térbe történő behatolása enged bepillantást a szöveg számára önnön jelentéseinek ürességébe. Nem a jelentések pluralitását, hanem – a szemantikai horizont át-törésével – redukálhatatlan és generatív multiplicitást felmutató (Derrida) tér textuális aktivitásába, amely a kocsin kívüli, a nyelv szimbolikus rendje (és nem az elbeszélő subjektuma) uralta horizontból nem belátható: „A kocsi volt csak igazán különös. Sárga volt, mint egy eldobott citromhéj. Az ablakai gömbölydedek voltak, és rajtuk nem sima volt az üveg, hanem kidomborodott, ennél fogva nem lehetett a belsejébe látni.” (53.) Ez a szövegrész visszamenőleg feloldja a cím enigmatikus hangoltságát, a jelző („sárga”) pusztán egy hasonlat eleme lesz, nincs szimbolizáló értéke.

A szöveg nyelvének problematizálása ezután úgy kerül más szintre, hogy a batár belépésével megsokasodnak az elhallgatás jelei. „– Micsoda kocsi maga? – kérdeztem az öregtől, de rám se hederített.”; „– Pardon! – szóltam, mert valaki már benn ült. De nem kaptam feleletet, úgyhogy hangosabban szóltam: – Pardon! Megint nem kaptam választ, de minthogy fáradt voltam, mégis helyet foglaltam.” (54.) Az elbeszélő olyan diskurzusterbe kerül, amely már eredendően betöltött és éppen a nyelv üressége, a beszéd hiánya tölti ki. A narrátor a jelműködés olyan elbizonytalanodásával szembesül, amely nemcsak felfüggeszti a történetmondást, de e szembesülésben a beszéd helye kimozdul a narrátori horizontból is, és mintegy a szövegen kívülre kerül. Azt mondhatnánk, a textuálisan, vagyis a fikció részeként megképződő és olvasói szerepajánlatokkal a befogadást orientáló „implicit szerző” horizontja válik e helyütt explicitté, éppen – mivel nem töltvén be a szerzői funkciót – nem törli ki, hanem jelzetté teszi önnön figuratív létesítettségét. Ezt jelenti be a metafiktív kijelentés, „Tetszett nekem ez a regényes helyzet” (55.), amely eltávolítja a szöveget a tárgyaként tekintett szövegtől. S ugyanakkor a felfüggesztett cselekményszálban mintegy alkotói feladatával szembesíti: „azt képzelhettem, amit akartam” (55.). Ugy fogalmaztunk, hogy a beszéd helye kerül kívül a szövegen, de azt is mondhatnánk, hogy a szövegen kívüli, az objektív rátekinthetőséget szavatoló horizont számolódik fel. A „külső” „belsővé” tétele – „kint” és „bent” oppozíciójának viszonylagosításával – a szöveghatárok elbizonytalanításához járul hozzá. Mégpedig oly módon, hogy a szerzői beszéd bevonódik a textusba, mivel a metafiktív kijelentést tevő alany egyúttal a szereplői beszéd alanyának helyét is elfoglalja: „egy szófukar, ismeretlen emberrel ültem egy kocsi-ban, és azt képzelhettem, amit akartam.” (55.) Külső és belső oppozíciójának kimozdítása kettős aspektusban teszi olvashatóvá szerzői és narrátori szövegezés egymásba bonyolódását. A beszélő helye egyrészt a szövegen belüli hely szövegen kívülre kerülé-

seként, másrészt egy szövegen kívüli pozíció szövegen belülré vonódásaként is megpillantható.

Az a hely, ahová az implicit szerzői beszédhelyzet explicitté transzformálva bevonódott, nem kevésbé jelentésten. Ebben a metafiktív-pszédonarrációban a beszélőt a nyelv hangtalansága megfosztani látszik a szöveg feletti uralmától. Olyan diskurzus terébe vetett, mely diskurzus épp némaságában „ijesztő, rosszindulatú, veszélyes és nyugtalanító”:⁴¹ „Senki nem háborgatott. Mégis folyton valami várakozás-féle érzés nyugtalanított” (55.). A szövegbe vont, omnipotenciáját vesztett, retorikai alakzattá bizonytalanított szerzői szólam nem képes közel férkőzni saját narratívájához. Nem uralja sem a történetet, sem az elbeszélés alakítását. Mindez olyan *metareflexív* közlések révén válik jelzetté, amelyek tárgya nem a narrátor, akinek helyére a szerzői szólam beíródott. Hiszen e kérdések nem a beszélőről, hanem a *beszélőről való beszédről* beszélnek: „Mi lesz ennek a vége? Miféle különös kaland fog ebből kikeveredni?” (55.)⁴² E szemantikai üreshelyre bevésődő szólam, amely a szöveg legbelsejébe írva mégis kívül reked a textuson, felidéz szövegalkotói kompetenciákat: „Romantikus fordulatok jutottak eszembe...” (55.) E kompetenciák ugyanakkor pusztán más szövegek nyomai. Jelentésadó, elbeszélésalakító érvényük nem valamely szubsztanciaként felfogott szerzői tudatból nyerhetné eredetét. Nem lényegiségek hordozói, hanem a nyelv bármely pontját körülvevő általános szöveg nyomaiba vesznek, intertextuális viszonyok csomópontjait, idegen szövegek kereszteződéseinek mintázatait olvassák: „Romantikus fordulatok jutottak eszembe, amiket valahol már olvastam vagy hallottam.” (55.) Ilyen nyomok olvasása tölti ki a következő két bekezdést. Az egyetlen jel, amely elhárítja ezt a műveletet, a beszélővel szemben helyet foglaló alak arca. Az üres diskurzus terét elfoglaló figura arcát nem lehet kibetűzni. Ennek jelentőségét a szöveg később világitja meg, mi is ott térünk ki értelmezésére.

A külső és belső diskurzusterek felmérését két metareflexív, a novella jelentésekkel való feltöltésének lehetőségeit firtató passzus követi. Ezek továbbra is a szövegbe vonódott szövegen kívüli horizont kérdései, amit az tesz jelzetté, hogy fenntartják az objektív tekinthetőség igényét, amelyet a szöveghez illuzórikusan kívülről közelítő nézőpont vélhetne sajátjának: „Honnan jött ez a kocsi? Mi a célja? Ezer kérdést intéztem magamhoz, és egyikre sem tudtam felelni.” (56.) A fikciós anyag alakíthatóságának kérdése felveti azt a lehetőséget, hogy a szerző-narrátor lezárja a terméketlennek bizonyult diskurzust, amelyben a történet és az elbeszélés folyama megrekedt: „A kocsi különben olyan lassan haladt, hogy bármikor kiléphettem volna belőle, anélkül, hogy a rajta ülők észrevették volna.” (56.) Diszkontinuus helyen befejezve a novellát az önmagát olvasó szöveg egy inkompetens szerzői alakzattal rögzítene sajátjaként, illetve a szövegezést berekesztve önmagát szüntetné meg. „Ezzel a megoldással azonban nem voltam megelégedve” (56.), mondja a szöveg,

hiszen a nyelv jelentéstelenségét nem lehet rögzíteni. A jelentés kiküszöbölhetetlenségének felismerése visszahelyez a figuráció kényszerítő erejébe. Ha a beszélő az elbeszélés folyamatosságát, a nyelv figurativitását nem tartaná fenn, úgy saját története önmaga előtt is titoknak bizonyulna: „Miért cipeljek magammal egy titkot, amelynek nem tudtam végére járni, holott ők egyáltalában nem érdeklődnek irántam?” (56.) A diskurzus feletti hatalmat a beszélő átengedi a nyelv öntörvényű alakulásának, létesítő potenciáljának. A nyelvnek kiszolgáltatva – a nyelvre hagyatkozik: „maradtam és vártam, mi fog következni.” (56.)

E ponton felfelzés mutatkozik a textuson, ahol intertextuális vonatkozás-ként Szini egy másik novellája (*Tücsökdal*) szüremkedik a szövegbe; mintegy oltványként (Derrida) ráilleszkedve, elősegíti annak „burjánzását”.⁴³ Töredezett olvasatban létesítve a két szöveg szemlélését egyaránt lehetővé tevő horizontot, e másik novellát úgy tekintjük, mint amely a hang identitásvesztését mutatja meg az egymásra vetülő szövegekben. A *sárga batár* szövegének törése olyan olvasatban jöhet létre, amelyben a két novella egymást értelmezi: az oltvány szövegét olvasva azokat a szövegtapasztalatokat pillantjuk meg, amelyeket a beoltott szöveg elrejtene, elfelejteni igyekszik.

A *sárga batár* következő passzusa oltja magába a *Tücsökdal* című elbeszélést: „Úgy éreztem magam mint gyakran álmaimban, amikor a szívemet hirtelen megfogta valami, úgyhogy nem lüktet tovább, akárcsak ha halott volnék.” A *Tücsökdal* kezdőmondata ugyanis: „A tücsök ciripelése megszurta a szívemet.” A *sárga batár* szövegének a *Tücsökdal*t megidéző mondatába, a szöveg „szívébe”, „szürnek bele” a *Tücsökdal*⁴⁴ olvasásának azon tapasztalatai, amelyek az én megalkotásának formációit – lacani értelemben a Másik helyén jelölve ki a szubjektumot – az elvesztés momentumához kapcsolják. A megfosztottság belátása e szövegben úgy válik önértelmező poétikai-nyelvi magatartássá, hogy az én tételezhetősége eredendően csak a jóvátehetetlenül elvesztett Másik iránti vágyban lesz lehetséges.⁴⁵ E vágnak a nyelve az a narcisztikus retorika, amellyel a szubjektum – a Másik visszanyerése révén – megszilárdítani kívánja magát.⁴⁶ A vágy tárgyát ugyanakkor maga az elvesztés tapasztalata hozza létre: „Oly könnyű elveszíteni valakit... Az út porában láttam meg kis cipője lenyomatát, sólyomszemmel ismertem meg, ami szemnek fel nem ismerhető... és futottam, bár nappal volt, és az emberek bámultak... »most ment el, most ment el éppen«, mondta mindenki, és láttam a porfelhőt, amelyet a kocsija emlékül hagyott... és még jobban futottam... talán láttam még a szalagját, messze lobogó csücskét... aztán nem láttam semmit, csak az elkanyarodó vonatot, amelyet többé nem lehetett utólérni” (314.). A szubjektum olyan lezárhatatlan jelölőláncban ragadható meg, és önmagát énként csak a szimbolikus rendnek olyan folyamatosan változó, kontextusfüggő, instabil helyében tapasztalhatja meg, amely hely kizár mindenféle pozitív önértelmező választ: „Olyan tétován vagyok beleírva a világ-

ba mint egy kérdőjel.” A kérdőjelként értett énre válaszként tételezhető Másik nem megszólítható: „És csak magamtól szabad egyet-mást kérdez-nem” (318.). A kérdőjel grafémájaként szövegbe írt szubjektum nem tekintendő egy Bildungként értett folyamat alanyának, nem tételezhető tapasztalatok szukcesszív szintéziseként: „Mert ismerőseim és ismerőim közt nem tudnék egyetlen embert sem fogni, aki elhinné nekem, hogy világot látott ember vagyok, hogy ezernyi és ezernyi mérföldet beutaztam, és hogy nem láttam semmit, csak elmosódó arcokat, kifejeztelen házhomlokokat, mindig ugyanazokat a fákat, ugyanazokat a mezőket és síneket és távíróoszlopokat. Olybá tűnik fel mindez nekem, mint egy holdbéli utazás, és már kezdem magam sem hinni” (318.). Az én esetlegességének ez a tapasztalata („A legnagyobb kérdés, amelyet magam elé volna szabad tűzni, hogy kicsoda »véletlenek« alkották meg az életemet”) (318.) megfoszja a szubjektumot attól a lehetőségtől, hogy ne a tudattalan vágystruktúrájának megsejtése révén, hanem egy történet teleológiájában értse meg magát: „És az én történetem, amelynek nincs lefolyása, ezért olyan szomorú, meddő, hogy egy vékony tücsökciripelés is szomorú dalnak hallatszik benne, amelyet alig ért meg valaki, és megsejt mindenki” (319.).

A *sárga batár*nak az oltás töréspontját követő passzusai továbbra is reflexív hangoltságúak, de a reflexiók ekkor már a közlések alanyára mutatnak: „Honnan jöttem? Hová megyek? Mióta vagyok már úton? Mi a célom? Miért élek?” (57.) Jóllehet a kompetenciák hasonló hiányát tudatosítják, mint a szerző-narrátori beszédhelyzet esetében („Ezer kérdést intéztem magamhoz, és egyikre sem tudtam felelni.” [57.]) az itt belépő szólam már nem a meta-reflexív kérdezmódot érvényesíti. E helyütt nem a beszélőről való beszéd-ről esik szó, e kérdések a beszélőről beszélnek.⁴⁷ Így eltérő diszkurzus részeként íródik vissza a metareflexív szólam beszédének egy korábban általunk is idézett szegmense: „A kocsi különben olyan lassan haladt, hogy bármikor kiléphettem volna belőle, anélkül hogy a rajta ülők észrevették volna. Nem törődtek velem és nem feleltek kérdéseimre” (57.). A novella két pontján felbukkanó, írásképét tekintve azonos mondat eltérő diszkurzív szintek érvényesülését jelzi. A szöveg elfeledkezik saját megelőző szövegezmódjának tapasztalatairól, önnön jelentéstelenségéről. A szegmentum ismétlését a novella további részei felől olvasva, kitűnik, hogy e mondat a figuráció visszanyerésének diszkurzusaként íródik vissza.

Könnyen adódhat az az értelmezés, hogy az implicit szerző pozíciója az arctalan útitárs helyére íródik, hiszen a narrátor a megszólítás áthárító retorikájával a textusról való tudás birtokosaként, a jelentés hordozójaként szólítja meg a szembenülő: „Kedves professzor úr...” (57.) A meginduló beszéd egy már eredendően folyó beszédbe való belépésként igyekszik feltüntetni magát.⁴⁸ A megszólítás, az aposztrophé a dekonstruktív retorikának azon alakzata,⁴⁹ amely felruhazza a jelet a válaszadásra képes hang természetével.

A válaszadás a novella kontextusában a történet alakíthatóságát illető narrátori dilemmák feloldását jelenthetné. A megszólítottat („Kedves professzor úr!”) szubjektumként tételezve a megszólítás olyan dialógus létesítését célozza, amelyben a másik énje – a megszólított te-ként értve – megnyílna annak beszéde felé. Ebben a megnyílásban alapozódhatna meg a megszólító identitása, így nyerhetné el hangként önmagát. A beszélő közlései könnyen értelmezhetők úgy, hogy a történet birtokosának szólnak, s mintegy a szerzői alakítás módzatait bírálják: „az ön módszere legalábbis rettenetes. Egy szót sem szól az emberhez, akinek magának kell kitalálni, hogy mi történik vele. Miért nem beszél?” (57.) Mindez úgy is olvasható, mint a szereplő kibeszélése a textusból, amelyben felrója a történet jelentésségéért, az elbeszélés folyamatosságáért felelős szerzőnek az alakítás hiányait, nyelvi magáragyagottségét. Elhárítja a kompetenciák számonkérhetőségét: „ön már régóta kóborol ezen az ósdi alkalmatosságon, és többet tudhat, mint én” (58.).

Az aposztrophét a líraisággal azonosító⁵⁰ felfogás fényében újrendezhető a lírai próza alakzatának kérdése. A megszólítás választalansága, sikerületlensége ugyanis dekonstruálja a lírai hang fenomenalitását. Másrészt az aposztrophé ellenáll a narrativitásnak is, mivel nem egy történet reprezentációját nyújtja, hanem diszkurzív eseményként a *megírás időbeliségében* tartja a novellát.⁵¹ A referenciális időbeliséget diszkurzív temporalitással helyettesítve a megszólítás visszavonni igyekszik az irreverzibilitásnak a *Tücsök*-dalban előálló tapasztalatát, az én megalkotásának az elvesztéséhez, a múltba veszettséghez kötött formációját. A lírai hang alapvető karaktereként értett alakzat (Culler) létesítésének szövegbéli kudarca azonban éppen a novella líraivá értelmezését hárítja el. A trópus e novellában nem válik *eseménynyé*, vagyis nem lesz az önmegértés aktusává. A Másik ugyanis csak úgy lehet a megszólító identitását biztosító szubjektummá, ha diszkurzusba vonódik az aposztrophé poétikai aktusával, a poétikus hang létrejöttének performációjával. Mivel azonban a megszólított elhárítja a dialógus létesítésének kísérletét, vagyis nem bizonyul megszólíthatónak, így a Másikkal való viszonyban létesíthető én trópusa sem lehet identikus. Culler emellett az aposztrophének azon vonását mutatja ki, mely szerint az a szolipszizmus és az interiorizáció kettős aktusaként csak látszólag vonatkozik valamely másikra, de voltaképp megszűnteti annak idegenségét: vagy magába vonja, vagy kiterjeszti magát e másikra.⁵² A novellában körvonalazódó aposztrofikus tropológia valóban inkább egyfajta „belső” drámát inszeníroz, mintsem én-te dialógust. „Az üres beszéd nem a tulajdonképpeni, hanem [...] az öntükröző, spekuláris magánbeszéd dialektikája értelmében veszi át magába a másikat a választát: az ilyen beszélgetésnek mindkét szerepét egy és ugyanazon szubjektum játssza.”⁵³ A megszólítást követő passzus a jelentés stabilizálását célzó kísérletnek fogható fel. A beszélő dialógust kezdeményez, amelynek egypólusú voltát úgy próbálja felszámolni, hogy a hangtalan Másik lehetséges válaszait is

megadja, mintegy felkínálja a jelentéseket: „Vagy talán éppen a hallgatásával akar engem megtanítani arra, hogy ön sem tudott meg többet, mint én? Szemléltető oktatásnak hátborzongató ez a batár. Azt akarja ezzel mondani, hogy az élet is ilyen? Hogy beszállunk, magunk sem tudjuk, miért; vele utazunk azt sem tudjuk, miért, és kiszállunk, meghalunk, anélkül, hogy egyetlen kérdésünkre is választ kaptunk volna. Ön talán személyesen a Múlt? A Múlt, amelyből semmi tanulságot nem tudunk levonni?... A hallgatás nem tanítás. A hal is tud hallgatni, mégsem professzor!” (57.) A megszólítás és a kérdezés stratégiái olyan diszkurzív jelentéskényszert rejtenek el, amely a nyelv kérdőre vonásában, a kérdezésben mint stratégiában és mint performatív nyelvi aktusban „elfeledkezik” a nyelv „önkéntes létesítő potenciáljáról”, értelem nélküli, véletlenszerű működéséről. A nyelv jelentő és létesítő erejének elválasztását igyekszik a szöveg áthidalni.⁵⁴ A kérdezés (de Man „nevében”) a válasz lehetetlenségéről, a nyelv önkényes, jelentéstelen működéséről való megfélekedésként olvasható.⁵⁵ Annak tapasztalataként, hogy a figuráció, az alaköltés annak ellenére kiküszöbölhetetlen, hogy a szöveg saját potenciáljára való ráhagyatkozása nem teszi lehetővé a jelentés fellelését, vagyis a jelentés nem adott a másik arcában. A kérdezésben a szöveg úgy igyekszik figurálni magát, hogy egyúttal kitörli a nyelv véletlenszerűségét. Mivel a jelentéstér kiüresedése épp az alakok azonosíthatatlansága révén adódik, a nyelv eredendő jelentéstelenségéről való elfeledkezés az identitásképzés, a beszélői önfenntartás alakzatává lesz. A nyelv üres helyét elfoglaló néma szólam megszólítása nemcsak a történet elbeszélhetővé tételéért lép fel, hanem közvetve az egyoldalú diszkurzus résztvevőinek identitására is rákérdez. A szembesülés az arctalan Másik némaságával úgy megy végbe, hogy a jelentések feltételezett birtoklása erre a Másikra ruházódik át. A megértésnek azt a tükör-mozzanatát hozza létre itt a novella, amelyben az Egyiknek nevezhető szereplő-narrátor és a szöveg önmagára tekintésében egyfajta „vakfoltként” értékelhető Másik szembesítése megy végbe.

Az aposztrophé „bensőséges kapcsolatban” (Culler) áll a proszopopeiával: e kettős alakzatban összefonódik a hang és az arc tételezése (positing). A hang nélküli létező fiktív megszólítása, a megszólítottat a beszéd képességével hozná „alakra”, s megteremtené a válaszadás lehetőségét. Az identitásképző arc diszkurzívan adott, s ha a szöveg nem képes önmagát diszkurzusként létesíteni, úgy nem lehet azonosítani a szereplőket. Mivel azonban a figurációban párhuzamosan folyik az alakzatok egységesítő, illetve bomlasztó munkája, ilyenformán az arcadás művelete is együtt jár az arcrongálásával, „éppen annyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít”.⁵⁶ A megszólítás épp a megszólíthatatlanság alakzatát írja be a Másik jelébe, vagyis az arcadás együtt jár az arcrongalással, a megszólítás a megszólíthatatlansággal, a jelentésadás a jelentőképeség kitörlésével. A Másik szórabírhatatlansága tehát azt jelzi, hogy megállapíthatatlan a rongált arc

„kiléte”, vagyis a trópus antropomorfizálásának elhárításával a szöveg defiguratív, önfelszámoló természete nyilvánul meg. Nem rögzíthető a beszédhelyzet, mivel a szöveg eredendően elhárítja a beszéd, az önazonosítás, az arcot öltés minden formáját: az arc felismerhetetlensége az írás, a novella önazonosságának rögzíthetetlenségét, illetve az olvasás retorikájában az olvashatatlanság befogadói tapasztalatát jelzi. Mivel a két (alakvesztett) alak a novella topologikus rendjében egymáshoz kötött, ezért a beszélő hangjának identitása eredendően bizonytalan: „Egyetlen arcot sem tudok megkülönböztetni, még a magamét sem, amely szintén elfolyik a semmibe.” (56–57.)

A halál arcának létesítése (amely a recepcióban hol szimbolikus erőt, hol allegorikus erőtlenséget jelentett), olyan diszkurzív helyzetben megy végbe („Temetés volt ez”) (58.), amely úgy figurálja az identitásképző másikat, az idegen arcot, hogy kitorli a megnevezés, arcadás műveletének figurativitását. A halál képzete azonban nem egyszerűen (gyenge szimbólumként értelmezhető) allegória, hanem egy lényegesen összetettebb tropológia működését jelzi. A jelentéstől való megfosztottság ugyanis tropológiailag megelőzi a halálképzetet. S mivel a megfosztás a halálnál is biztosabb (de Man), a szöveg alaköltése nem „teszi jóvá”, nem helyettesíti a jelentésadás esetlegességét, az allegória nem „fejt meg” a másik arcának rejtélyét. Ilyenformán a „Temetés volt ez” kitétel, amely a korábbi értelmezőket arra indította, hogy a halállal azonosítsák a batár utasát, más olvasatot kaphat. A szöveg olvasói szerepkínálatában voltaképpen nincs kötelező érvényű utasítás arra, hogy az arctalan utast a halál allegóriájaként olvassuk, a „Temetés volt ez” kijelentés a diskurzushelyzetet figurálja és nem az egyes alak(zat)ok nevét, identitását képi meg, ahogy az aposztrophé sem a szójelentés, hanem a dialógushelyzet trópusa.⁵⁷ Hiszen a Másik azonosíthatóságának híján alapvetően eldönthetetlennek bizonyult a mindenkori beszélő, az Egyik kiléte. Így az is megállapíthatatlan, hogy kinek a haláláról van szó, amikor ezt olvassuk: „még nem akarok meghalni” (58.). A „nem akarok meghalni” kitétel nem feltétlenül írja elő, hogy a batár néma utasát a halállal azonosítsuk, ezt főként az olvasás szimbólumkényyszere indokolhatja. A „nem akarok meghalni” mint performatív kijelentés kikényszeríti (impose) a kognitív jelentést. A szöveg e kijelentésben „visszahanyatlik” a nyelv kognitív rendjébe, másrészt úgy „ölt alakot”, hogy egyszersmind reflektál arra, hogy ez az identitásképző figuráció egyfajta kényszerítő erő, ami elől nem térhet ki. Nem mondhat le a pozitív énképzésről, mert az identitás problematizálása, kérdésessé tétele is csak valamilyen figurációban végezhető el. Vagyis a nyelv jelentéstelenségét is csak jelentő nyelvben lehet képes elgondolni. Az elhallgatás korábban már jelzett stratégiájának modalitása pedig („Egy negyedóra múlva már éreztem, hogy milyen hamar meg lehet szokni ezt a konok némaságot, ezt a hallgatag semmit, amely pereg, pereg tovább nesztelenül, mint a homok, mint maga a világ.”) azt a de Man-i tapasztalatot idézi fel, amely a figuraként értett nyelv-

vet mint a dolog képét eredendően a hallgatagsághoz köti. „A nyelv mint trópus mindig megfoszt. [...] Amennyiben az írás folyamán erre a nyelvre kell támaszkodnunk, úgy [...] mindannyian süketek és némák vagyunk – nem hallgatagok, ami feltételezné a tetszés szerinti hangadás lehetőségét, hanem hallgatagok, akár egy kép, örökre megfosztva hangunktól és némaságra ítélve.”⁵⁸ Azon a ponton, ahol a szöveg nem képes önmagát „alakra hozni”, áll elő a megértés kényszerű figurativitása. A jelentés tételezése olyan kényszerítő erő, amelynek közbejötté teszi lehetővé a halál arcának reprezentációját, (elő)olvasását. A halál-figura ugyanakkor nem több, mint a hasonlítás erőszaktétele, mivel nem az történik, hogy a szöveg felismeri saját jelentéseként, hanem inkább magára kényszeríti annak alakját, a halál alakját ölti magára.

A létesítő beszédaktus úgy válik narratívává, trópasszá, hogy a jelentés rákényszerítődik (impose) a létesítő nyelv jelentésnélküliségére: maga a jelentéskényszerre vonatkozó kérdés definiálja a beszélőt. E nyelvi szorongatottság a megértés figuratív voltának felméréséből fakad. A valamit állítás szorongatottsága (predicament of predication) annak megkerülhetetlenségével vet számot, hogy a jelhez jelentést rendeljen; a tételező nyelv értelmetlen erejét felruházza az értelem és jelentés autoritásával.⁵⁹ A beszélő tehát egyszerre szembesül a nyelv értelem nélküli potenciáljával, jelölőtermészetével és a figuráció, a jelentésadás kényszerítő erejével. Mivel a jelentéstulajdonítás aktus – vagyis nem egy adott jelentés (allegória) felismerése –, ezért e performatív művelet teszi lehetővé a nyelv reprezentációs működését. A beszélő úgy tételezi önmagát *én*ként, hogy a megírás idejében eseményként-elbeszélésként leírja ezt az állított szorongatottságot. Saját létesíthetlenségének elbeszélése olyan logikai ellentmondás, amelyet történetként egy allegória (de nem a szimbólum „élősdijeként” értelmezett allegória) narratív folyamatában mesél el.⁶⁰ E meglátás arra is rávilágíthat, hogy a novellában megidézett halálképzet nem a szöveg önmegfejtéseként, hanem – az allegória de Man-i értelmében – „egy nyelvi szorongatottság áthelyeződött neveként”⁶¹ olvasható.

A vázolt értelmezés fényében, úgy véljük, nem tartható az a megállapítás, mely szerint „a történet mindvégig a racionális okság elvén nyugvó epikai hitel poétikai formáin belül marad”.⁶² A látszólag feloldó elbeszélői eljárások inkább az önmeghatározás iránti vágynak az önértés kényszerű rögzítésére irányuló narcisztikus retorikáját tükrözik. Egy ilyen értelmezés összeegyeztethetőnek tűnik azzal a de Man-i megállapítással, amely a szimbólum elsőbbségének romantikus hangoztatása mögött a negatív önismeret előli menekülés gesztusait mutatja ki.⁶³ Ilyenformán annak tapasztalata, hogy a nyelv esetlegességéről való megfeleledkezés, az ettől való eltekintés akarása vezet a figurációhoz, éppen azt jelezheti, hogy e novellák a romantika látszólagosan szimbolizáló éntapasztalásának peremére érnek el, a „lélek szimbolizáló

tevékenységének” XIX. századi szabadságát rekesztik be.⁶⁴ A mondhatatlannal, szórabírhatatlannal történt jellegzetesen nyelvi-poétikai természetű szembenezés kiváltotta *Angst* elfojtásában érdekelt műveletről, egy identifikációs válságból történő *nem feloldó* kihelyeződésről beszélhetünk, nem pedig egy szimbólum „hiánytalan értelmezéséről”, amikor a bátár diszkurzusából kilépve a beszélő (a narrátor?, a szerző?, a jelentés?, a nyelv?, a tudat?) „lassanként magához tér” (58.). A szignifikációnak abba a rögzítettségébe, a nyelvnek abba a figuratív rendjébe tér meg, amely a bátár jelében kimozdult: „Egy lámpaoszlopot tartottam szorosán átölelve. Talán ennek a lámpaoszlopnak köszönhetem, hogy még élek. Ehhez ragaszkodtam szívósan, ehhez kapaszkodtam görcsösen. Különben talán még most is ott ülnék a sárga bátárban” (59.). Az élet jeleinek („éreztem, hogyan enged fel a mellem, hogyan szabadul fel a tüdőm, hogyan tér vissza a vér ereimbe, hogyan kezdenek szemem golyói forogni, hogyan indul meg akadozva az agyam, az elmém”) (59.) visszatéréseivel a nyelvhasználat a megkülönböztetés rendjét érvényesíti az elkülönböződésé helyett, a diszfiguratív tér útvesztői helyett oksági és időbeli-térbeli koordináták szerint tájékozódik: „Éreztem, ..., hogyan tudom lassanként megkülönböztetni a házakat, a kapukat, a sarki pálinkamérést.” (59.)

A vázolt olvasat ugyanakkor éppen saját felismerései miatt nem tűzheti ki Szini Gyula „rehabilitációját”. Nemcsak azért nem, mert nem tehet többet, mint hogy konstataálja, a Szini-olvasás „örömtelinek” bizonyulhat.⁶⁵ Hanem azért sem, mert ha a Szini-novellák retorikai potenciálját tekintjük a rekanonizáció, az újraértékelés alapjának, arról a de Man-i figyelmeztetésről feledkeznénk meg, mely szerint a legnaivabb stratégiát érvényesítenénk, ha az olvasás elkerülhetetlen működésének tapasztalatát értékként „ünnepelelnénk”, hiszen az olvasó vagy a szöveg nem szubjektuma, hanem terméke e tapasztalatnak.⁶⁷ Fel kell ismernünk, mivel a nyelv performatív erejéről való tudás maga is szűkségképp figuratív, ezért amikor a haláltól való félelmet a nyelvnek a semmibe helyeződésétől való félelemmel azonosítottuk, akkor – elhárítani próbálván az értelmezés eredendő kudarcát – hasonló „vakságba” esve rögzítettük a mondhatatlant a mondhatóban, mint maga a novella.

A visszaírás alakzata egyébiránt kettős aspektusban léphet működésbe. Minden bizonnyal saját jelenbeli értésmódunkat kell visszaírni e novellákba, hogy azok visszaírhatók legyenek preferált olvasmányaink közé. Vagyis nem annyira a kánonba írhatjuk vissza Szinit, hanem egy lehetséges kánont írunk vissza e két novellába. Írásunk legfőbb dilemmája, nevezetesen, hogy vajon a beszélőt kérdőjelként olvasó, a jelentést kérdésként tételező, a figuráció kényszerítő erejét példázó szövegek a megszakított kánonbéli jelenlétből visszahelyezhető-e az aktuális olvasási stratégiák érdeklődésére számot tartó szövegek történetébe, nem oldható fel a dilemmát megfogalmazó szövegben belül. A visszaírás ily módon – a novellák bármilyen „dinamikusnak”

vélt olvasása ellenére – nem jelezheti a hatástörténet fejleményeit, nem szavatolhatja az olvasás legitimitációját. Az újraolvasás nem úgy tár fel valami elfeledettet, hogy visszanyeri, visszaállítja az elveszettet, hanem úgy, hogy a szövegre való emlékezést mint lehetőséget a jövőbe helyezi. Az olvasás annak a kánonnak a lehetőségébe vetheti bizalmát, amely belekezd abba a történetbe, melynek Szini is szereplője. A visszairás tehát szükségképp jövő idejű: mindig megmarad a rekanonizáció lehetőségének.

1 SZINI Gyula, *Ambrus Zoltán*, Stúdiomok, 1910, 57.

2 Márai rekanonizációja azért nem igazi ellenpélda, mert életműve nem poétikai okokból szorult a formális kánonon kívülre, s egy informális hagyomány annál inkább számon tartotta.

3 „Nagyon is lehetséges, hogy Bérczy Károly, Toldy István, Iványi Ödön, vagy akár még Petelei munkássága is azért él kevésbé a köztudatban, mert a szakírók nagyon keveset tettek az elismertetésükért.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban* = *Uő*, „Minta a szönyegen”, Bp., Balassi, 1995, 85.

4 Ady és Kosztolányi 1909-es írásai.

5 Ady a Nyugat 1909. jan. 1. számában, illetve ADY Endre, *Publicisztikai írásai III. 1908–1918*, Bp., 1977, 152.

6 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Szini Gyula* = *Uő*, *Írók, festők, tudósok I.*, Bp., 1958, 140. (A szöveg Kosztolányi három különböző időpontban készült írását fogja egybe, idézetünk 1909-es.)

7 VARGHA Kálmán, *A novellista Szini Gyula*, ItK, 1963, 308.

8 MÁNDI Ildikó, *Hangulat-szimbolikus mese* = *Uő*, *Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmából*, ELTE, 1983, 195–197.

9 BORBÉLY Sándor, *Szemlélődés Szini Gyula világában* = *Uő*, *Tájékozódás*, Bp., 1986, 18.

10 KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 140.

11 VARGHA, *i. m.*, 308.

12 MÁNDI, *i. m.*, 196.

13 „A három legkitűnőbb magyar novellista között Szini Gyula is ott van.” FENYŐ Miksa, *Szini Gyula: Trilíbia*, Nyugat, 1908, I, 43.

14 „Egykor izgalmas élmény. Ma meghatározó emlék mindnyájunknak. [...] egykor irodalmi századváltozást jeleztek [...]. Feladatukat az-

óta elvégezték.” KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 157. (az 1927-es írásból).

15 SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 79.

16 VARGHA Kálmán, *Álomvilág és szecesszió* = *Uő*, *Álom, valóság, szecesszió*, Bp., 1973, 61.

17 Szembetűnő sajátossága a Szini-recepciónak ez a rokonszenvező hangoltság. Feltehetően ez a mozzanat is Kosztolányi (1910-es) kritikájából „eredeztethető”: „Sokat olvasok szívesen az új elbeszélők közül, de egyet se [...] annyira, mint Szini Gyulát” KOSZTOLÁNYI, *i. m.*, 143.

18 VARGHA Kálmán, *A novellista Szini Gyula*, ItK, 1963, 310.

19 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Történetiség, megértés, irodalom*, Bp., Universitas, 1995, 5.

20 „Az irodalmi mű nem valamiféle önmagában létező tárgy, amely minden szemlélőnek mindig ugyanazt a látványt nyújtja, nem emlékmű, amely monológ formájában hirdeti saját időtlenségét. [...] Az irodalmi mű dialógusjellege az oka annak is, hogy a filológiai tudás csak a szöveggel való folyamatos szembesítésben állandósulhat, s nem válhat merev tényhalmazzá.” Hans Robert JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, Helikon, 1980/1–2, 17.

21 JAUSS, *i. m.*, 30.

22 Z. KOVÁCS Zoltán, „*De a vágyam teljesülése egyedül a történetről függ*”, It, 1995/4, 543.

23 „a megértés eseménye csakis akkor lesz történő temporalitás, ha [...] túlfut az olvasás intendált szövegközeliségének horizontján” KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az én utópiája és létesülése*, It, 1998/3, 365.

24 Ennek nehézségét jelzi a kortárs hazai iskolák, értelmezői közösségek gyakran kiütőköz dilaógusképtelensége. Hogy ez a dia-

lógusképtelenség oldódhat-e (például a Literatura 1998-as évfolyamában megnyitott *Egy dialógus kísérlete* diskurzusa révén), ma még nem feltétlenül belátható.

25 „A cselekmény trónfosztásától eljutott a cselekmény újraértelmezéséig: a »mese« halála helyett a »mese« lélekvándorlását jósolta” BODNÁR György, *A „mese” lélekvándorlása*, 1988, 7.

26 SZINI Gyula, *Nyugat*, 1908, I, 24–28.

27 KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Törvény és szabály között = Uő, Beszédmód és horizont*, Bp., Argumentum, 1996, 69.

28 SZINI, *i. m.*, 26. (Kiemelés tőlem.)

29 Nemcsak a teoretizáló cikk olvasása prefigurálja a novellák olvasását, de nem kis mértékben éppen a novellák olvasásának tapasztalatai felől lettek „felismerhetővé” az „elmélet” meglátásai.

30 A bölcsészkarai magyar szakos vizsgarend mint kánonképző diskurzus ma is megköveteli-feltételezi Szini szövegeinek-nevének ismeretét.

31 A hivatkozott szövegkiadás: *Lelki kalandok*, Bp., 1908, 51–60.

32 Vö. VARGHA idézett elemzéseit.

33 MÁNDI, *i. m.*, 200.

34 DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet*, Debrecen, 1995, 127–133.

35 Ez az értékelés talán Ady recenziójában találja (illetve veszíti el) eredetét, mivel Ady említ Szini szövegei közt „naiv parabolákat”. Vargha Kálmán ugyanakkor éppen az ellenkezőjét állítja: „Szimbólumai nem átlátszó allegóriák, hanem az élet, a halál, a szerelem misztikumáról szóló költői példázatok.” VARGHA, *ItK*, 1963, 309.

36 DOBOS, *i. m.*, 129. Felvethető, hogy Dobos értelmezése nem vonatkoztatható-e sokkal inkább saját olvasási retorikájára, vagyis nem éppen saját olvasatának domináns alakzata-e a „megmagyarázott allegória”?

37 DOBOS, *uo.* (Kiemelés tőlem.)

38 Vö. 35. lábjegyzet.

39 Jonathan CULLER, *Dekonstrukció*, Bp., Osiris, 1997, 301.

40 Az elbeszélői tudat alkoholos befolyásoltsága azért fontos mozzanat, mert a karteziánus cogitatio érvénye alól egy „abnormálisként” tételezett tudatállapotban bújik ki.

41 Michel FOUCAULT, *A diskurzus rendje*, Holmi, 1991, 7. sz., 869.

42 Dobos István értelmezésében „narrátor és olvasó dialógusaként” egyműsíti a legáltalános problématiszt beszélő kérdéseket, s ezzel nem lépteti ki azokat egy hagyományos befogadaskor végbemenő dialógus kereteiből. Úgy véljük azonban, e kérdéseket még egy naiv olvasat számára sem a történet hordozza, nem ott keletkeznek, nem a történetben vetődnek fel.

43 „A szövegfelület nyitottságánál és heterogenitásánál fogva teszi lehetővé a beoltás műveletét, mely két különböző felület egymásba metszésének, egymásba írásának aktuálisan dinamizálja mindkét felületet.” ORBÁN Jolán, *Derrida írás-fordulata*, Pécs, Jelenkor, 1994, 174., illetve vö. Jonathan CULLER, *Dekonstrukció*, Bp., Osiris, 1997, 190–200.

44 A hivatkozott szövegkiadás: *Különös álmok*, Bp., 1983, 314–320.

45 „a lacani vágy-fogalom [...] egy eredeti, a Másik által mondott »Nem« nyoma, egy primordiális elvesztés, hiány »emléke«”. FAR-KAS Zsolt, *Jelentőáncraverse = Uő, Mindentől ugyanannyira*, JAK-füzetek, 74, Bp., 1994, 70.

46 „A vágy ugyanis nem az a »haszontalan szenvedély«, ahogy az egzisztenciális szándék teoretikusainak értetlensége leírja. A vágy éppen a jelölő (signifiant) szenvedélye, azaz a jelölő hatása a lényre (animal), amelyet megjelöl, s amelyből a nyelvhasználat egy szubjektumot teremt – nem egyszerűen decentrált szubjektumot, de olyan szubjektumot, amelynek sorsa az, hogy kizárólag egy önmagát ismétlő jelölőként, azaz megosztottként tartsa fenn magát. Ebből ered a másik formula: az ember vágya (ha mondhatjuk ezt így) a Másik vágya. A vágy oka a Másikban van, ahonnan az ember maradékként aláhullik.” Jacques LACAN, *Rövid előadás a francia rádióban*, Thalassa, 1993/2, 14.

47 Mándi Ildikó elemzésében figyelj a kérdéssorok mint „szimbolizáló mozzanatok, vezérmotívumok” „refrénszerű” visszatéréseire, de nem tudatosítja a beszélő kimozdulásának, elbizonytalanodásának szemantikai konzekvenciáit. A megszólalás helyének stabilizálatlanságát mint „belső hangsúlyeltolódást” érzékeli. MÁNDI, *i. m.*, 205–206.

48 „Szerettem volna azt érzékelni, hogy amikor megszólalok, már réges-rég megelőzött egy névtelen hang: így csak tovább kellett volna fűznöm a mondatot, folytatnom, anélkül, hogy észrevennék, befészkelnem magam réseibe, mintha csak egy pillanatra elhallgatva jelt adna. Nem volna kezdet tehát, nem tőlem származna a beszéd, csupán véletlen eleme volnék, apró hézag, az elnémulás lehetséges tere.” FOUCAULT, *i. m.*, 868. Tehát egy modernség utáni értésmód számára vonzó lehet az a beszédhelyzet, amitől Szini szövege még „megretten”.

49 Vö. Jonathan CULLER, *Apostrophe = Uő, The Pursuit of Signs*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1984.

50 CULLER, *i. m.*, 137.

51 Uo., 152–153.

52 Uo., 146.

53 Manfred FRANK, *A nyelv uralhatóságának határai*, *Literatura*, 1991/4, 353.

54 A jelentések kérdező tétélezése hasonló retorikát valósít meg, mint Shelley *The Triumph of Life* című szövege („Honnan jössz? és hová tartasz / Utad hogy kezdődött, kér-

deztem, és miért?”). Mindkét szöveg kérdések formájában vet fel jelentéseket, de egyúttal kétségessé teszi a kérdés értelmességét. Részben ezért tűnt applikálhatónak de Man Shelley-olvasata.

55 Paul de MAN, *Shelley Disfigured = Uő, The Rhetoric of Romanticism*, New York, Columbia University Press, 1984, 118.

56 Paul de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, *Pompeji*, 1997/2–3, 106.

57 CULLER, *i. m.*, 135.

58 de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, 105.

59 de MAN, *Shelley Disfigured*, 117–118.

60 Uo., 117.

61 de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*.

62 DOBOS, *i. m.*, 129.

63 Vö. de MAN, *A temporalitás retorikája = Uő, Az irodalom elméletei I.*, Pécs, 1996, 32.

64 Vö. Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, Bp., Gondolat, 1984, 75–76.

65 Ezért a bőséges(nek szánt) szövegidézet, hogy e novellák az elemzés olvasója előtt maguk küzdhessék ki „megpillantásukat”.

66 de MAN, *Shelley Disfigured*, 122.